

Ауліс Аарніо

ХТО МИ? ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ, КУЛЬТУРНОЇ ТА ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

(переклад з англійської С. І. Максимова)

1. Назву моєї роботи я запозичив з нової книги Самуеля Хантінгтона (*Samuel P. Huntington*) (2004), оскільки він зміг найбільш точно передати основну сутність даної проблеми. Хантінгтон досліджував питання американської національної ідентичності. Моя ж увага в основному зосереджується на Європі,

оскільки саме тут знаходиться моє коріння, і я хоча б приблизно ознайомлений з особливостями цього регіону. Якщо говорити по суті, то і я, і Хантінгтон зробили спробу пізнати ідентичність людини або суспільства. Тому все нижчевикладене можна перенести на аналіз соціальної, культурної та/або правової ідентичності в цілому. Це ж саме можна сказати і про дослідження Хантінгтона.

Окрім Хантінгтона, Георг Генрік фон Врігт (*Georg Henrik von Wright*), а також Ян Бурума (*Ian Buruma*) та Авішай Маргаліт (*Avishai Margalit*) скеровували мої роздуми у належне русло. В осягненні правової ідентичності велику допомогу я отримав від різноманітних учень Рауля Ван Кенегема (*Raoul Van Caenegem*). Я розпочну обговорення своєї проблеми зі статті фон Врігт «Сучасна ідентичність і етицизм (*ethicism*)», опублікованої після смерті автора та лише фінською мовою.

2. Фон Врігт відійшов від концепції модернізації і написав таке: «Модернізація, зруйнувавши старі основи життя, не замінила їх нічим новим. А особливо це стосується цінностей, які формують основи моралі». Оскільки занепад цінностей суспільства багато у чому пов'язаний зі світоглядом суспільства, традиційна культурна спадщина західного світу розкололася під впливом процесу модернізації. Фон Врігт обгрунтовано та точно вказує на те, як, особливо протягом останнього століття, західна культура втратила значну частину своєї могутності – особливість світогляду. Спадщина західноєвропейської культури вже не

настільки близька багатьом людям, вона вже не є тим визначальним фактором формування європейської, а загалом і західної ідентичності.

Усе було інакше, як зазначав фон Врігт, у часи Данте Аліґ'єрі. Наведемо хоча б один приклад. Його «Божественна комедія» найкраще та найточніше у європейській літературі відобразила основні цінності у житті істинного християнина. Навіть незважаючи на те, що умови життя в Італії часів Данте були доволі нестабільними, що було зумовлено відсутністю єдності всередині країни, життя людини насправді було доволі усталеним. В основі цього лежить звичайний ряд цінностей, які досягнув Данте у своєму віршованому творі.

Неважко зрозуміти, що це все залишилося у минулому. Ідентичність сучасної людини не може базуватися на стабільності, запропонованої Данте. В її основу не можуть бути покладені навіть ті цінності, які характеризували епоху Данте. Навпаки, проблема сучасної ідентичності базується на розділенні світу. Вже не існує звичної, безпечної системи, відомої багатьом людям, яка би створювала підґрунтя для пізнання людської ідентичності. Ідентичність сучасної людини не дає відповіді на жодне питання; вона сама є питанням. Я спробую внести певну ясність у порушену проблему.

Самуель Хантінгтон приблизно так само, як і фон Врігт, підійшов до аналізу цього питання. У своїх дослідженнях він зацентрував увагу на понятті «ми-ідентичність» американців після подій 11 вересня 2001. Свою увагу він зосередив на ролі американського прапора. У порівнянні з періодом до 11 вересня 2001 р. його використання набуло неабиякого розповсюдження. Хантінгтон убачає у цьому символічну цінність, але він задає доречне питання: Чи підвищення ролі американського прапора має якесь значення у відношенні до американської ідентичності, і якщо має, то у чому воно полягає? Хантінгтон зазначає: «Популярність американського прапора після подій 11 вересня є яскравим доказом не лише того, що ідея національної ідентичності почала відігравати більшу роль для американців, але і про незрозумі-

лість для них суті цієї ідеї». Так постає питання, що являє собою зміст ідентичності?

3. Фон Врігт і Хантінгтон, як і інші мислителі, які досліджували питання ідентичності, прийшли до висновку, що немає узагальнюючого визначення для цього поняття. Зрозуміло лише те, що обов'язковою, хоча і недостатньою, ознакою ідентичності є постійність. У інакшому випадку неможливо було б сформулювати загальне сприйняття ідентичності. Зокрема, фінський філософ Ейно Кайла (*Eino Kaila*), попередник фон Врігта, використав як приклад істоту, створену з диму; всі відчуття зникають одразу ж, торкнувшись її свідомості. Така істота нічого не може пізнати і зрозуміти, оскільки немає постійності і незмінності у її свідомості.

У контексті аналізу проблеми ідентичності можна виділити два її типи – індивідуальну та суспільну. Про індивідуальну ідентичність мова іде тоді, коли людина може дати відповідь на такі питання: хто вона, чому вона надає перевагу і яке її відношення до інших членів суспільства? Ідеться про самопізнання. Основне питання необхідно поставити так: «Хто я?»

Хантінгтон ставить те саме питання, але у множині: «Хто ми?» Його не цікавить окремий американець, а американське суспільство в цілому. Він порушує такі питання: «Під поняттям МИ мається на увазі один народ чи декілька? МИ – це те, що допомагає відрізнити нас від усіх інших? МИ – це західноєвропейська нація? Або МИ – людська цивілізація в цілому?» Хантінгтон приходить до висновку: «По суті будь-який варіант відповіді на ці питання виражає припущення з приводу ідентичності».

Вищезазначені питання можна перенести і на поняття суспільної ідентичності. З іншої сторони, при визначенні поняття суспільної ідентичності важливу роль відіграють традиції, досвід минулих поколінь, щасливі та болючі сторінки історії. Адже як щасливий, так і болючий досвід, однаковою мірою впливають на формування ідентичності.

Це свідчить про те, що на понятійному рівні суспільна ідентичність передуює індивідуальній. На підтвердження цього фон Врігт зазначає, що суспільство надає індивіду досвід, за допомогою якого він може формувати власну ідентичність. Усе так само як і при вивченні мови. Рой Баскарі (*Roy Bhaskari*) стверджує, що людина народжується і зростає у певному мовному середовищі, а отже, вивчає мову суспільства, а не створює свою. Такої ж погляду додержується і Людвіг Вітгенштайн (*Ludwig Wittgenstein*), людина не може сформулювати мову. Людина є в'язнем мови,

так само індивідуальна ідентичність формується під впливом суспільства та існуючої культури.

Сила індивідуальної ідентичності залежить від того, наскільки правдиві ідеї лежать в її основі. Сильна ідентичність – це правдивий погляд на себе. Це саме стосується і суспільства. Ідентичність індивідуальна або суспільна, в основі якої лежать вузькі та деформовані уявлення, дуже вразлива. І, що ще гірше, така людина стверджується за рахунок інших. Той, хто володіє слабкою ідентичністю, дуже рідко лояльний та скромний по відношенню до інших, а навпаки, агресивний, образливий і навіть деспотичний і брутальний. Людина, яка реально оцінює факти, чесна та має почуття гідності, не потребує утверджуватися за допомогою інших. Такий тип ідентичності не потребує причиняти біль іншим, панувати над ними або знищувати їх.

4. Усе вищезазначене висуває перед нами проблему ідентичності людини та суспільства у сучасному світі. Я вже звертався до того факту, що модернізація зруйнувала західноєвропейську традицію, побудовану на іудейсько-християнських цінностях і надбаннях минулих поколінь. Такі обставини доволі загрозливі, навіть трагічні. Сучасний європеець збився зі шляху пошуку своєї ідентичності. Він утратив самого себе. Оскільки ідентичність є основою для самопізнання, то людина та суспільство без неї відділяються один від одного. У зв'язку з цим я згадую зауваження Сорена Кіркегарда (*Soren Kierkegaard*): найважче ставати самим собою. Ось чому проблема відділення суспільства і людини настільки помітна при характеристиці західного суспільства. Фон Врігт писав: «Сучасна, середньостатистична глобалізована людина – це відокремлена істота, яка змагається з іншими в егоїстичному прагненні до наживи. Така людина є Нарцисом нашого часу, самотня у своєму світі. Та водночас у своїй самотності вона намагається шукати свою ідентичність або те, що її може замінити».

Такі самі проблеми висуває перед собою Хантінгтон, досліджуючи ідентичність американського суспільства. Особисто я хотів би наголосити на тому факті, що у сучасному світі ідентичність та її складові частини вже не існують. Немає повного і точно вираженого поняття ідентичності сучасної людини ні на поверхні сучасного життя, ні під нею. Найскладніша проблема пошуку ідентичності – це напрямок, у якому необхідно шукати. Дилема полягає у зрозумінні різниці між знанням і пізнанням.

5. Зрозуміло те, що знання пов'язано з поняттям істини. Коли я формулюю судження С, відповідно до якого конкретна річ А – це В (надворі

дош), ми маємо справу зі знанням-суд-женням, якщо С може бути доведено як істинне (надворі справді йде дош). Знання людини збільшуються разом із постановкою нових суджень та їх доведенням. Фон Врігт правильно зазначає, що збільшується кількість загальних людських істин, а у зв'язку з цим міцнішає і загальнолюдське знання. Водночас необхідно звернути увагу на те, що разом зі збільшенням знання поділяється на окремі спеціалізовані сфери, залишаючи людину без світогляду, побудованого на цілісному знанні. Це створює підґрунтя для появи ірраціональних світоглядів, основою яких є поклоніння магії та чарам. Знання – це не лише зусилля; вони звертають людину зі шляху пошуку істинного світогляду.

Для ідентичності найнебезпечніше те, що фрагментація знань зумовлює зникнення самопізнання людини. Пізнання не є тотожним знанню, хоча воно допомагає знанню у раціональному усвідомленні дійсності. Пізнання – це можливість до розуміння зв'язків між речами, а також між істинами. Без глибокого аналізу цього питання дехто може сказати, що пізнання – це з'ясування сутностей, пізнання речей або текстів. Коли я пізнаю щось, я пізнаю зв'язок між речами. Не випадково пізнання близьке за значенням до когерентності та сумісності, а не до відповідності, навіть якщо спочатку йшлося про зв'язок із відповідністю істині.

Пізнання також пов'язане із цінностями, мораллю й етикою. Ідентичність має певний етичний вимір. Як зазначав фон Врігт, «Моє самопізнання (ідентичність) неповне, доки воно не буде підкріплене розумінням гармонії, що визначає моє ставлення до інших членів суспільства. Я маю на увазі рефлексивність ідентичності. Якщо я буду зосереджений виключно на егоїстичному прагненні до особистого блага у суспільстві, то моє життя не буде соціальним». Я не можу нічого до цього додати. Ця думка певною мірою співвідноситься з позицією Вітгенштайна про особисту мову. Людина не може створити власну мову; це соціальне явище, засіб спілкування між людьми.

Ідентичність – це соціально спільний феномен. Вона спільна для тих членів суспільства, які мають однаковий досвід. Якщо я розумію, що моя ідентичність знаходиться на шляху Т, то цей шлях стає суспільною ідентичністю, якщо я усвідомлю, що інші члени суспільства розділяють зі мною однаковий досвід. Навіть якщо немає необхідності досліджувати це питання більш глибоко, я вважаю, що суспільна ідентичність (хоча можливо, й індивідуальна також) відноситься до конвенційної онтології, яку детально досліджував Ерік Лагершпетц (*Eerik Lagerspetz*).

Річ існує, якщо я у це вірю, а також якщо я вірю, що інші вірять у це. У будь-якому випадку ми маємо справу з ідеєю ідентичності під впливом комунітаризму.

Розуміння суспільної ідентичності базується на усвідомленні раціональності цінностей, про яку говорив Макс Вебер. Моя суспільна ідентичність визначається зв'язками з іншими членами суспільства. Якщо я відмовлюся від власної, виняткової ідентичності, з притаманною їй внутрішньою приватністю (*privacy*), то інші неважливі. Та якщо я буду намагатися дослідити свою соціальну ідентичність, уявляючи, як то бути фіном, американцем чи європейцем, я не зможу зрозуміти жодну ідентичність. Ось чому Хантінгтон ставить питання «Що відрізняє нас від них?». Якщо брати до уваги етичний аспект ідентичності, як пропонував фон Врігт, то «вони» - це ті, з ким я не відчуваю солідарності та лояльності, яку я відчуваю з іншими, хто є «ми». Якщо проблема поставлена так, то сучасна ідентичність визначається рівнем лояльності та солідарності. Чи лояльно ставлю лише до себе, свого кола спілкування, своєї нації, статі, релігійної спільноти, раси чи до інших також, наприклад, до Європи чи навіть до усього світу? Я не буду торкатися власної інтерпретації цієї проблеми кількості.

6. Я хотів би звернути увагу на основоположні ознаки ідентичності. Як уже вище зазначалося, ідентичність має певний етичний вимір, який проявляється у відношеннях між різними речами. На додаток до цього ідентичність вимагає мудрості (*wisdom*). Фон Врігт при визначенні поняття ідентичності сучасної людини у глобалізованому світі зауважує, що людям не вистачає прагнення до мудрості, а збільшення кількості знань і навичок саме по собі не допоможе людині у досягненні добробуту в час науково-технічного прогресу, це навпаки лише ускладнить вибір правильного шляху на майбутнє. Усвідомлення своєї особистості зменшується разом зі збільшенням кількості знань і навичок. Ось чому ідентичність людини переживає кризу. Людина знає або припускає, що знає набагато більше, ніж попередні покоління, проте розуміє так само далеко не все. Наприклад, рівень знань за часів Данте був набагато примітивнішим у порівнянні з сучасним суспільством, але вони допомагали тогочасній людині пізнати саму себе. Світ був не таким динамічним, зрозуміло організований, і його цінності були легкими для сприйняття. І незважаючи на те, що світ був дуже жорстоким, ідентичність була у безпеці.

Самуель Хантінгтон у своїй попередній книзі «Конфлікт цивілізацій та перетворення світового порядку» (1996) зазначає, що модернізація зумовить конфлікт між цивілізаціями, а не утворення уніфікованої глобальної культури. Сучасна людина втрачає зв'язок зі своїм корінням і шукає підтримку у спільнотах, які підтримують ті ж самі цінності. Такі спільноти будуються в першу чергу на релігії, наприклад, іслам або православне християнство. Отже, через взаємну несумісність таких спільнот результатом буде не зміцнення ідентичності у світовому суспільстві в цілому, а лише їх співіснування. Фон Врігт хоча і не підтримує повною мірою ідеї Хантінгтона, проте він погоджується з тим, що їх не можна ігнорувати. Він вбачає майбутнє як період регресу. Все, що залишилося, - це надія, і фон Врігт з приводу цього зазначає: «Дозвольте нам сподіватися на те, що настане день, коли ми досягнемо суспільства, члени якого щиро зможуть сказати «Світ – це моя батьківщина».

7. Я не буду вдаватися до розмірковування з приводу тези Хантінгтона, обмежуся лише тим, що це мало подібне на правду, є великим перебільшенням. Варто лише звернути увагу на культуру Китаю та Японії. Їхня характеристика скоріше дає позитивні, ніж негативні сподівання. Наприклад, цікаво спостерігати за тим, який вплив буде мати конфуціанство на розвиток ринкової економіки Китаю. З приводу конфлікту цивілізацій я хочу акцентувати увагу на більш вузькому його розумінні. Ян Бурма й Авішай Маргаліт називають його Оксиденталізм (*Occidentalism*). Їх основна думка полягає у тому, що ми не живемо у «маніхейському світі», де ведеться вічна боротьба між добром і злом. Незважаючи на це, у світі існує велика кількість недовіри та ненависті, спрямованої на захід. Коли ми говоримо про західну ідентичність, то маємо на увазі саме Оксиденталізм. З цієї точки зору Маргаліт і Бурума влучно ставлять питання: «Чому ненавидять Захід і що є джерелом цієї ненависті?»

Загальновідомий факт, що сучасна ненависть проти Заходу в основному зосереджена на Сполучених Штатах Америки. З погляду Оксиденталізму політика США є не лише невдалою та несправедливою, а й, по суті, дуже жорсткою. Звичайно, вона має багато негативних напрямків, які в основному зосереджуються на війні та окупації Іраку, проте через це США не можна вважати винуватцем усіх проблем. У цьому плані Оксиденталізм – це всестороння позиція, яка не обов'язково зосереджується на політиці США або її прихильниках. Я не буду зосереджувати увагу на джерелах ненависті,

які розглядають Бурума і Маргаліт, адже вони не важливі для цієї доповіді.

8. Раніше я вже зазначав, що ознаками слабкої ідентичності є нестача знань та самопізнання. Основна ідея Оксиденталізму полягає у тому, що під запереченням заходу лежить нерозуміння того, якою є західна людина, особливо американаець. Маргаліт і Бурума обґрунтовано ставлять питання: «Якого рівня сягають культурні нерозуміння, засновані на неправильному та упередженому ставленні інших до нас?» З цієї позиції центральне місце займають цінності, на які звертав увагу фон Врігт як на основний елемент ідентичності. Він дійшов навіть до дослідження етичного виміру ідентичності. Ненависть до Заходу базується на цінностях, які його символізують. Іноземці вбачають такі цінності, наприклад, у фільмах, переповнених насильством і сценами сексуального характеру, які розповсюджуються по всьому світу. Складається враження, що увесь цей бруд, який у фільмах ставиться на перший план, характеризує культуру Заходу. Ця ідея загальновідома, тому не будемо звертатися до неї знову. Набагато цікавіше буде продовжити дослідження разом із Бурумою та Маргалітом.

Вони зазначають, що Оксиденталізм охоплює не лише недовіру та ненависть до Заходу або якоїсь окремої західної держави. Оксиденталізм ненавидить сучасне суспільство. Будь-яке явище, яке наводиться ісламістами як приклад морального розладу Заходу, притаманне і для всього сучасного суспільства. Отже, маємо певний парадокс.

Фон Врігт указує на те, що людський досвід ідентичності стає більш слабким і деформованим як наслідок модернізації. Прості та зрозумілі цінності розпадаються. Зростаюча кількість знань витісняє мудрість, якої так потребує західна людина. Людина не пізнає саму себе, вона себе втратила. З іншого боку, Оксиденталізм формує свою модель сучасного західного суспільства. Такий самий розпад цінностей, який стосується західної людини, притаманний і для Оксиденталізму, як загальної картини сучасності. Цінності, які руйнуються, формують загальну ваду, яка характеризує західну людину, якщо дивитися ззовні.

Отже, криза західної ідентичності ззовні не дає змоги західній людині чітко зрозуміти свою ідентичність. Варто сказати, що існує внутрішній і зовнішній досвід ідентичності, який діє у різних напрямках. Розділений образ західної сучасності підсилює Оксиденталізм і водночас підриває західне самопізнання.

9. Під час аналізу питання Оксиденталізму Бурума та Маргаліт не обмежилися порівнянням світу Ісламу та західного світу. Це питання знач-

но ширше. Оксиденталізм є лише однією із форм фундаменталізму. Фундаменталізм ми можемо спостерігати також на заході, хоча дехто так не вважає. Фінський історик Пекка Масонен (*Pekka Masonen*) стверджує, що фундаменталізм ідеалізує цінності досучасного суспільства, патріархальний устрій, спадкову теократію. Зважаючи на це, фундаменталізм – це певна ностальгія, проти якої сучасне суспільство безсиле.

Важливе місце відводиться релігії та її заміникам. Розвиток західної секуляризації призвів до того, що релігія у сучасному суспільстві є сферою приватного життя, тоді як у досучасному суспільстві вона була ще й інструментом влади. Бурума та Маргаліт наголошують на тому факті, що фундаменталізм за своєю суттю знаходиться над владою, а фактично є втратою влади. У сучасному західному суспільстві релігійні служителі втрачають той вплив, який їм належав раніше. Яскравим прикладом може бути сьогоднішня Скандинавського суспільства. Голос церкви ледве чути, і, втративши свій вплив, зазвичай приєднується до застосування влади.

Коли йдеться про співвідношення між релігією та владою, поза всякими сумнівами, необхідно звернути увагу, наприклад, на іслам або православне християнство. Західний фундаменталізм більш войовничий, ніж ісламізм, який дає повністю деформовану картину релігії Іслам. Західна людина повинна відкрити очі на тенденції фундаменталізму на заході. Ось де Бурума і Маргаліт показують у вищій мірі свідомий погляд на шлях світу (*way of the world*).

Вороги сучасного суспільства об'єдналися у велику групу західної інтелігенції. Пекка Масонен, посилаючись на Буруму та Маргаліта, зазначає, що ця група інтелігенції прагне до встановлення олігархії знаючих, а простіше – до патріархального суспільства, і, як засіб досягнення цієї мети, розглядають тоталітарну ідеологію. Певна частина інтелігенції захоплюється логічністю, простотою та дисципліною тоталітарної ідеології. Таке відношення типове для багатьох західних рухів сталінізму та майоїзму, які знайшли підтримку і у середньому, і у вищому класах, звертаються до тих, для кого справжній робочий клас далекий та невідомий. Повернення до тоталітаризму було і є протиотрутою проти множинності цінностей, яка у сучасному суспільстві набуває форми нестачі цінностей, цитуючи Мілана Кундера (*Milan Kundera*), нестерпної легкості життя.

Піднесення Оксиденталізму на сході та заході не є виправданням для песимізму. Фон Врігт покладає надію на нові елементи розвитку. Це ж саме роблять Бурума і Маргаліт. І це знову пове-

ртає нас до проблеми ідентичності. Сучасна людина не повинна піддаватися самокритиці та закривати очі на позитивні результати модернізації. Таким результатом є, наприклад, демократія та мир. Насправді демократична держава повинна бути мирною державою. Найціннішим здобутком модернізації є права людини. Відкритість – це також наслідок модернізації, хоча ми інколи її не помічаємо. Принцип конституційної держави також можна віднести до здобутків модернізації.

Я не буду продовжувати цей перелік. Я лише процитую Пекка Масонен: «Ми маємо справу з реалізацією позитивних якостей минулого». Фон Врігт має на увазі те саме, коли говорить про зростання самопізнання. Це також складає зміст європейської ідентичності. Все ж таки я не вірю в ідеальне бачення нової моделі європейської людини, яка стане наслідком подальшого розвитку Європейського Союзу. ЄС, безперечно, має багато позитивних характеристик, наприклад, розповсюдження демократії на його периферію, проте мрії про новий тип людини є такими ж, як і мрії про нову «радянську людину», які зникли разом із крахом СРСР. Питання полягає не в появі нового типу людини, а у продовженні постановки питання Хантінгтона: «Хто ми?»

10. Назва моєї роботи охоплює і поняття правової ідентичності. Наприкінці я хочу висловити деякі думки і з приводу цього аспекту проблеми.

Рауль ван Канегем (*Raoul van Caenegem*), бельгійський професор історії, зазначав: «Оскільки майбутнє темне та непроникне, то я покладаю свій оптимізм на минуле». І це насправді так. Ми повинні звертатися до сторінок минулого, для того щоб не задумуватися над речами, які стали зрозумілими багато століть тому. Може здаватися, що ми досліджуємо нові речі, а по суті звертаємося до загальноновідомих фактів. Право не є винятком.

Вважається, що Середньовіччя залишило для наступних поколінь чотири вагомих інститути. Два з них утворилися на британських островах, а два на континенті. В Англії зародилася ідея парламенту. Ця ідея, яка розповсюдилася на континент значно пізніше, знайшла своє відображення у рішеннях місцевого суду у XIII ст. в Англії (наприклад, Лестершир, 1285, у справі пріор Лонда проти Ральфа Бассета). Крім того, Англія стала колыскою загального права. Було створено право, яке було звичайним, королівським і стосувалося професійних суддів. Ці дві ідеї, парламентаризм і загальне право, пізніше запровадилися у США, а ідея парламентаризму розповсюдилася у Європу. Незважаючи на це, ці середньовічні форми права заклали основи сучасної конституційної держави. І взагалі поштовхом до

розвитку усіх сучасних форм держави стала Велика французька революція, проте якщо звернутися до витоків цих ідей, то не можна недооцінити роль середньовічної Англії.

11. Іншими були дві основні ідеї континентальної Європи. У період Середньовіччя почало формуватися загальне право (*jus commune*), яке розповсюдилося на всю Західну Європу. Загальне право континентальної Європи (*general law*) не варто ототожнювати із загальним правом Англії (*common law*). Загальне право широко розповсюдилося на континенті, особливо на тій території колишньої, на яку мала вплив Римська імперія. Це загальне право в тому розумінні, що існувало місцеве право, яке застосовувалося поряд із загальним правом, а іноді і замість нього. Основою пізнішого *jus commune* стало право, розроблене юристами Римської імперії. Після знищення Західної Римської імперії настав період занепаду римського права. Певне відродження римське право знайшло у Візантії. У 500 р. до н.е. імператор Юстиніан скликав видатних юристів, які об'єднали основні принципи римського права. Були зроблені деякі доповнення відповідно до вимог сучасності. Це була спроба оживити право. У той час не було кодифікованого законодавства і суди перебували у повному безладі.

Півстоліття потому утворилася група видатних мислителів права з правової школи Північної Італії (перш за все з Болоньї), яку очолив Ірнерій (*Irnerius*). З їхніх праць почала розвиватися правова думка Європи. Вчені Болоньї відокремили право від церкви, створили світське право на основі римського права. І це було третє прищестя римського права у середині XI ст. І з цих часів тягнуться усі зародки юридичної техніки сучасних європейських юристів. Ми цілком справедливо можемо вважати себе нащадками римської традиції. Саме тому такі поняття повсякденного використання, як договір, борг, торгівля дарування, нерухоме майно, приватна власність мають свої корені саме в римському праві.

Поступово Європа почала розвивати своє «загальне право» - *jus commune*. Використання цього терміна давало змогу європейським юристам співпрацювати незалежно від їх походження та мовних ознак. *Jus commune* було покладено в основу вагомих правових пам'яток, таких як Кодекс Наполеона та Германське цивільне уложення.

12. Ще одним досягненням Середньовіччя є природне право, хоча його корені сягають набагато глибше. Зародки природного права ми знаходимо ще у Стародавній Греції, насамперед у працях Аристотеля. Проте Середньовіччя підняло його на новий етап розвитку, перш за все у

працях Томи Аквінського. Мова велася про природне право, вічне, незмінне, всіх часів і народів, яке існує над земним правом. Тома Аквінський вважав, що таке право надане Богом. Наступні покоління раціоналізували природне право, позбавили його божественного змісту. Вважалося, що людина здатна зрозуміти й усвідомити одвічні принципи права, які стосуються кожного.

Прикладом цього є Загальна декларація прав і свобод людини та Європейська конвенція про захист основних прав і свобод людини. Ці документи містять багато основоположних принципів природного права. Так сталося, що Середньовіччя знову серед нас. Сучасні конституції воскресили природне право, яке має багатовікову історію. Мораль була повернена праву. Такі зміни заслуговують на підтримку, як джерело цих змін – Середні віки, які були не такими вже темними, як зазвичай прийнято вважати. Ми не повинні підтримувати Умберто Еко (*Umberto Eco*) у засудженні повернення Середньовіччя. Сучасність може багато чого перейняти із глибини віків. З приводу цього я можу лише сказати: «З поверненням, стародавні ідеї!»

13. Юриспруденція мала особливо вагоме значення в період жорстокої централізації влади (період процвітання Римської імперії, правління Юстиніана, ера Наполеона). Ці періоди подарували світу вагомі правові кодекси, наприклад, Звід законів цивільного права, Цивільний кодекс, Кримінальний кодекс. Проте правова наука отримала свій розвиток у період послаблення централізації влади. У цей час з'явився неабиякий інтерес до юриспруденції. Її завданням стало вираження справедливості, виведення її з кризи.

Яскравим прикладом цього є історична школа права в Німеччині в XIX ст.. Карл Фрідріх фон Савіньї підняв на належний рівень загальне право Німеччини перед початком справжнього процесу уніфікації. Савіньї зрозумів, що право виникло серед людей і зростає як живий організм. Дух народу (*volksgeist*) є основою для права, і завдання юриспруденції – вираження цього духу у принципі верховенства права. Юристи виступають проміжною ланкою між духом народу (правовою свідомістю) та нормами права, оскільки лише юристи наділені особливою юридичною технікою для формування правової свідомості. Незважаючи на це, у думках Савіньї є певний парадокс, який має вагоме практичне значення.

Оскільки німецька юриспруденція не мала свого власного коріння, то виникла необхідність у розробці правових концепцій та технологій. За основу було взято римське право, зокрема Кодекс Юстиніана. Отже, парадокс ось у чому: завданням юриспруденції стало формування німе-

цької правосвідомості, проте для цього не вистачало правового інструментарію, який у результаті був запозичений у римському праві. Так відбувалося відновлення забутих принципів римського права. Результатом стало створення пандектного права, яке було взято за основу для подальшого кодексу цивільного права (*BGB*), а потім і для становлення фінської цивільно-правової традиції.

14. Праці Савіні у сфері юриспруденції мають неоціненне значення. Коли централізована влада не була в змозі створити загальне право для королівства, це завдання взяли на себе університети. Цей процес був демократичним, це був прорив знання, по суті відбулося відродження античної спадщини Європи у сучасних умовах. Прикладом може бути те, що навіть у наш час у Гельсінському університеті використовується підручник Рудольфа Сома «Інституції» (*Institutions*), за допомогою якого студенти-юристи долучаються до традиції європейської правової думки. Цей підручник залишається і буде залишатися актуальним.

15. Свої дослідження я зосередив переважно на європейській ідентичності, і це можна розцінити як недолік, або вузькість цієї роботи. Тому маю надію, що висновки, до яких я прийшов, можуть бути використані для характеристики ідентичності будь-якого культурного середовища. До цього прагнув і фон Врігт у своєму аналізі ідентичності. Особисто я виробив певне культурне коло європеїзму, тому хотілося б підвести певні підсумки.

У наш час ми потребуємо певного елемента, який об'єднав би навколо себе правову європей-

ську традицію, а не розділяв її за національною ознакою. Спільне навчання та структура європейської думки є саме такими елементами. Тому я заперечую проти можливості бути добрим юристом-теоретиком і водночас поганим юристом-практиком, помилковість цієї ідеї вже давно доведена історією. Вчені-юристи повинні гостро поставити питання: «Хто ми?», відповідь на яке ми не знайдемо ані тепер, ані у майбутньому, адже це взагалі недосяжне. Це питання займає значне місце у пошуку ідентичності та шляху до самопізнання, який триває протягом історії, у моєму випадку – історії Європи.

Список літератури

1. *Buruma I.-M.A.* Occidentalism. A Short History of Anti-Westernism, 2004.
2. *Huntington S.R.* Who Are We? The Challenges to America's National Identity 2004.
3. *Masonen P.* «Baabelin portto ja modernin yhteiskunnan viholliset» («A Harlot of Baabel and the Enemies of the Modern Society»), Book review in *Kana-va* 2005, no. 7 (in Finnish only).
4. *Van Caenegem R.C.* European Law in the Past and the Future. Unity and Diversity of Two Millennia, 2002.
5. *Van Caenegem R.C.* «The Unification of European Law: A Piperdream?», *European Review* 2006, no. 1.
6. *Von Wright G.H.* «Moderni identiteetti ja eettisyys (The Modern Identity and Ethics)», in: *Ajatus* 63, *The Yearbook of the Finnish Philosophical Society* (posthumous, in Finnish only).

Ауліс Аарніо

КТО МЫ? ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ, КУЛЬТУРНОЙ И ПРАВОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Перевод с английского профессора С. И. Максимова доклада А. Аарніо «Who Are We? On Social, Cultural and Legal Identity», представленный на XXIII Всемирном конгрессе Международной ассоциации философии права и социальной философии в Польше (2007).

Aulis Aarnio

WHO ARE WE? PROBLEMS OF SOCIAL, CULTURAL AND LEGAL IDENTITY

An English translation by professor S. I. Maksymov of the paper by Aulis Aarnio «Who are We? On Social, Cultural and of Legal Identity» presented at XXIII IVR World Congress in Poland (2007).